

адміністративного регіону — райхскомісаріату Україна. Викладений матеріал логічно структурований за проблемно-хронологічним принципом, дев'ять розділів праці досить глибоко висвітлюють титульні питання (нацистський колоніалізм, завоювання і соціальні перетворення, військові і цивільні окупаційні органи, етапи здійснення Голокосту, німецькі поселення на Житомирщині, завершення і наслідки окупації) в процесі їх розвитку і у взаємостосунках з іншими явищами (національним співіснуванням, матеріальним станом населення, регіональними проявами, взаємовпливом протиборчих сторін тощо).

Оригінальним є поданий підхід до відслідковування ідейних і структурних витоків нацистської окупаційної системи. Авторка вбачає їх не стільки у власне націонал-соціалістичних расових візіях, скільки у традиційних європейських колоніальних імперіях. Зокрема відзначається вплив колоніальних підходів Другого райху в південно-західній Африці та системи британського імперського керівництва в Індії. Це бачення надає ідейного обґрунтування низькій чисельності нацистського керівного апарату окупаційної адміністрації (що традиційно розглядається виключно з позицій нестачі людських ресурсів Райху) та додає нових барв до картини функціонально шкідливої (для самого режиму) оцінки ролі місцевого населення, виключно як інертного і бездіяльного «робочого ресурсу» («європейських негрів»).

Окремим і надзвичайно вартим уваги аспектом авторського розкриття заявленої теми є глибоке та індивідуалізоване висвітлення сил і процесів усередині самої структури окупаційного режиму. Військові й адміністративні керівники регіону представлені тут максимально всебічно. Конфлікти між різними інституціями Райху на прикладі генерального округу уособлюються в приватні та службові інтереси окремих чиновників і груп, задіяних тут (напр. конфлікт генерал-комісара Клемма із регіональним керівництвом поліції та СС, що призвів до його відставки). Особливо яскравим є відслідкований за низкою наказів і службовим листуванням непростий процес імплементації нових расистських бачень і способів ведення війни у свідомість і діяльність німецьких вояків старого райхсверівського гарту (генерали фон Рок і фон Штюльпнагель).

Новим словом у дослідженні предмету є подана авторкою інформація щодо неформальних взаємостосунків окупантів та окупованих — зокрема поширення корупції і чорного ринку. Ці явища, що суттєво змінювали «низове» бачення колоніальної системи, неодноразово згадуються в сучасних працях на тему окупації, проте у даній книзі зроблено ледь не першу спробу системного розгляду вказаних проблем на рівні окремої адміністративної одиниці.

Належне місце в роботі відведено висвітленню регіональних проявів таких значущих для України злочинних аспектів нацистського «нового порядку», як доля військовополонених, примусова праця (у самому регіоні і вивезення робітників до Німеччини), терористичні методи боротьби з рухами опору.

Висвітлення Голокосту, як титульної проблеми роботи, є наскрізною ниткою усього поданого матеріалу, це питання розглядається як із стратегічної, так і з тактичної, мікроісторичної перспективи, і у взаємозв'язку із іншими досліджуваними аспектами окупаційної дійсності. Таким же наскрізним моментом праці є відслідковування процесу оформлення Голокосту в окремому регіоні, як взаємодії центральних і низових органів нацистської управлінської й репресивної машини. Авторка бере до уваги типовий для всіх німецьких установ принцип «Auftragstaktik» — делегування значних повноважень посадовцям на місцях і стимулювання їх ініціативності та активності у втіленні навіть непрямих наказів та побажань керівництва, проте вказує на необхідність більшого врахування ролі центральних осіб Райху (Гітлера та Гімлера), що полягала не тільки у прямих наказах, а й просто у присутності в генеральному окрузі Житомир. Це виявило специфіку прийняття рішень і їх виконання на різних рівнях, притаманну саме цій території, а також зумовило авторське бачення Голокосту не як суто ініціативу чи то керівних, чи то низових нацистських посадовців та установ, а саме процесу взаємодії цих чинників.

Значну увагу авторка зосереджує на місцевих складових окупаційного режиму — кількості, якісному складу колабораціоністів у нацистських адміністративних і військово-поліційних структурах, та їх діяльності (передусім участі в Голокості). Варто відзначити позиціонування колабораціонізму, як однієї із стратегій виживання місцевого населення, чи засобу досягнення власних цілей (кар'єри, помсти, матеріального добробуту) і нівелювання типових колись уявлень про «ідейних поплічників фашистів» у книзі.

Поряд із неабиякими позитивними досягненнями дослідженню притаманна низка більш чи менш суттєвих вад. Це, зокрема, типове для багатьох істориків некоректне використання (або ж неповне розуміння) військових термінів і реалій доби. Воно виявляється у некритичному ставленні до цитованих джерел і літератури у даному аспекті: Ляйбштандарт СС «Адольф Гітлер» названо дивізією у 1941 році, хоча тоді це був посилений полк (с. 33); наведено розвідувальну інформацію про висадку німецьких «повітряно-десантних бригад», хоча у вказаний період у Вермахті не було жодної такої бригади (с. 34); нерозуміння системи підпорядкованості різних радянських партизанських загонів (ЦШПР-УШПР, НКВС, Розвідупру) призвело до некоректного твердження про «перейменування [їх]

Сталіним у тиллові підрозділи Червоної армії» (с. 186). У випадку із німецькою 454 охоронною дивізією це явище вилилось у неправильне атрибутування батальйонів «ляндшутц» (авторка їх чомусь зарахувала до підрозділів таємної польової поліції) і подвійного врахування (286, 416 і 566 батальйони перераховано окремо від 102 полку, хоча власне вони і склали цей полк (с. 56)). Також не викликає розуміння використання в ролі джерел для фактів і оцінок апріорно недостовірних повідомлень Радінформюро (с. 59).

Проте ці порівняно несуттєві похибки не є визначальними для роботи, тоді як один із концептуальних підходів, характерних для всього поданого матеріалу, дещо знецінює загальну наукову вартість книги саме з боку українського реципієнта. Йдеться про спрощене, архетипізоване подання національних чи соціальних груп підкупаційного населення генерального округу Житомир, передусім українського. Зокрема, неприпустимо примітивізованим для наукової праці є авторське висвітлення України, як території «населеної поколіннями російських правителів, польських землевласників, етнічних німців-поселенців, єврейських торгівців та українських селян» (с. 2). До того ж, авторка не зовсім розібралася у довоєнній історії країни, або ж подала її у некоректній формі. Наприклад, твердження про переслідування німецької меншини «українськими анархістами і націоналістами на початку Першої світової війни» (ст. 15), зворот «Петлюрівські банди» («Petliura's gangs», с. 14), тлумачення абревіатури УНР як «Українська національна («National», а не народна, «People's») республіка» (вочевидь для підкреслення її «націоналізму») (с. 38), або уявлення про ОУН, як про переважно еміграційний рух до і під час (!) війни (Glossary, ст. XVI) відверто не відповідають дійсності, і їх наведення в сучасних вітчизняних умовах набуває не наукового, а радше політичного звучання.

Глибина та індивідуалізація висвітлення «людського фактора», характерна зокрема для опису структур і діяльності окупаційного режиму, єврейського та німецького населення регіону, кудись раптово зникає коли мова заходить про решту жителів генерального округу. Як послідовний науковець, авторка подає дані стосовно поліетнічної структури регіону, проте надалі в книзі все ненімецьке та неєврейське населення краю називається виключно словом «українці». На цьому ґрунтується подальша, назагал некоректна і неконкретна лексика тексту, на зразок «злочинні дії українців» та «українська роль в геноциді». Окремі частини тексту через це недиференційоване подання іноді суперечать самі собі, наприклад на с. 92: «У деяких випадках німці виявляли, що українська міліція діяла всупереч німецьким інтересам. В місті Житомирі в 1941 р. повісили росіянина на прізвище Брюханов за садистичне ставлення до євреїв і інших...» Тут потрібно хоча б якось виявити і пояснити етнічну неоднорідність, наприк-

лад, колабораціоністських частин, і умовність застосування слова «українці» в тексті, інакше це буде виглядати, як зумисне навішування негативних ярликів і застосування принципу колективної відповідальності до етнічно-українського населення краю за злочини окремих його представників, зокрема і неукраїнців.

Окремі аспекти роботи, знову ж таки стосовно українських організацій і структур, викладені вкрай поверхово. Наприклад, дуже узагальнено і без цифрових даних чи якісних характеристик подано інформацію про діяльність похідних груп ОУН у регіоні. Невеликий підрозділ, присвячений освіті в окупаційний період, ґрунтується лише на кількох німецьких документах і не виявляє масштабів роботи місцевої української інтелігенції (про яку авторка не згадує жодним словом) і емісарів ОУН в даній галузі. Якись відомості про націоналістичні збройні формування авторка подає лише стосовно 1943 року, хоча райцентр Олевськ, який ще з літа 1941 року на певний час став осередком діяльності Поліської січі отамана Боровця, за нацистським адміністративним поділом входив саме до генерального округу Житомир. Інформація про три «українські» батальйони шуцманшафту (в книзі — «мобільні частини», с. 131, 251) набула б зовсім іншого звучання, якби авторка вказала про наступний перехід одного з них (108-го) до червоних партизанів, іншого (109-го) — до УПА, та про те, що третій «мобільний» батальйон (110-й) жодного разу з Житомира на операції не виїжджав.

І нарешті: викликає глибоке здивування те, що ще одна жертва нацистського геноциду — роми — згадані в роботі лише однією побіжною фразою.

Таким чином, розглянута робота справді є дуже непересічним науковим продуктом, і новим кроком у регіональному дослідженні заявлених у назві предметів, проте її цінність для сучасного українського читача значною мірою нівелюється побіжним, фоновим висвітленням самого об'єкта дії нацистського імперіетворення — місцевого населення генерального округу Житомир.

Примітки

¹ Напр.: *Dean M.* Collaboration in the Holocaust: Crimes of the Local Police in Belorussia and Ukraine, 1941–44. — NY, 2000. — XX, 241 p.; *Berkhoff K.C.* Harvest of Despair: Life and Death in Ukraine under Nazi Rule. — Cambridge, 2004. — XIII, 463 p.

² Авторка — професорка Таусонського університету (Towson University, Maryland, USA) та Університету Людвіга Максиміліана (Ludwig Maximilians Universität, München, Deutschland) і колишня співпрацівниця Центру поглибленого вивчення Голокосту Меморіального музею Голокосту США (United States Holocaust Memorial Museum, Washington DC, USA).

³ Цитовано уривки з оглядів на сторінці видавництва «The University of North Carolina Press» (<http://uncpress.unc.edu/FMPro?db=pubtest.fmp&-format=a-reviews.html&-lay=layout2&-op=eq&BOOK%20title%20id=T-7438&-Script=visited&-find>)